

בניהול משבר כאוטי, קצת ענווה לא תזיק

מאת האלוף (מיל') גרשון הכהן

מבט מבס"א מס' 1,672, 3 באוגוסט 2020

תקציר: במשברים כאוטיים צריכה המערכת להכיר במגבלותיה. ראוי לשוב לאמת הפשוטה שביקשו חז"ל ללמד באגדות החורבן: מצבים עלולים לצאת משליטה, ולא הכל באמת נתון בידי האדם.

חז"ל, שקבעו את דפוסי האבל לתשעה באב, הצליחו בעיצוב זיכרון החורבן לאלפי שנים. אולם באגדות החורבן ביקשו חכמי התלמוד להציע לדורות הבאים משהו נוסף. מלבד קיבוע הזיכרון ההיסטורי למורשת לאומית, הם ביקשו לצבוע את לקחי החורבן כמסגרת תפיסתית כמצפן להתנהלות הפרט והציבור במצבי חירום. מדובר בהצעה לתיאוריה תלמודית על מצבם של האדם, החברה והמדינה, בתהפוכות המציאות הבלתי צפויות.

אגדות החורבן נפתחות באמירה הכללית "אמר ר' יוחנן, מהו שנאמר: אשרי אדם מפחד תמיד" (מסכת גיטין). במילות פתיחה אלה הציע רבי יוחנן נקודת מבט מפרשת למשמעות האגדות. מבלי להיכנס לפרטיהן, הרעיון המהותי מתמצה באגדת קמצא ובר קמצא לפיה חרבה ירושלים בגלל טעות בהזמנה למסיבה, שגרמה לאדם בלתי רצוי להגיע. המארח התעקש, והאורח גורש בבוש פנים. מתבקש לשאול איך בגלל אירוע השפלה אחד חרבה ירושלים.

אלא שזה בדיוק מה שביקשו חכמי התלמוד ללמד - עד כמה אירועים קטנים, שוליים לכאורה, זוטות של יום-יום, שלא היו מתחילים להיחשב בעיני מומחים כמוקד משמעותי להערכת מצב אסטרטגי, בהתהוות בלתי צפויה, יכולים לחולל אירוע מידרדר שיוצא משליטה.

מנקודת מבט זו, האגדות מתכנסות יחד למשל על מצבם של אדם וחברה הנקלעים במפתיע לאובדן שליטה לנוכח מצבי חירום שביסוד התהוותם היו לגמרי בלתי צפויים.

אל תחפשו היגיון הנדסי

גל הטלטה במזרח התיכון, שכונה בראשיתו "האביב הערבי", יכול לעזור להבנת המבט האסטרטגי שביקשו חז"ל להציע באגדות החורבן. בדצמבר 2010, בעיירה קטנה ולא ידועה בדרום תוניסיה, הצית מוחמד בועזי את עצמו למוות לאחר שהמשטרה הרסה את דוכן הירקות הבלתי חוקי ממנו התפרנס.

בועזי היה צעיר אקדמאי בן 26, מובטל, רעב ומיואש, כמו מיליונים רבים במרחב הערבי הענק. חבריו הפיצו את תמונתו ואת סיפורו בפייסבוק, וכך התחילה טלטה אזורית מתמשכת.

ניתן לשער שרבי יוחנן היה מסכים לצרף את סיפור בועזיזי לסדרת אגדות החורבן. בכריכת הסיפורים יחד קל יותר להסביר כיצד אירועים גדולים יכולים להתחיל בעניין שולי שלפנתע מידרדר ומוביל לאסון. הבעיה באירועים שוליים מעין אלה היא שעל פי רוב הם נותרים שוליים ורק צירוף מקרים חד-פעמי ואקראי הפך אותם למחוללי טלטלה סוחפת.

ואמנם, חד-פעמיות ואקראיות הן בדיוק מה שמפריע למומחים לממש את מומחיותם. שכן, אם אין בידיהם את כושר הניבוי הנדרש לגבי מקרים אסוניים חד-פעמיים הרי שעולה בצדק השאלה במה ובמי יבטח אזרח המדינה המודרנית נוכח אקראיות הגורל.

ובכל זאת, ביסוד הבטחת המדינה ליציבות, לשגשוג ולביטחון מונחת אמונה - המשותפת לאזרחים ולהנהגת המדינה - בישועה הטמונה בתבונה ובמדע. זו ההנחה הפשוטה כי לכל בעיה ממשית חייב להימצא פתרון. אולי לפי שעה איננו יודעים אותו כי לא פנינו למומחה המתאים, או שעדיין לא נמצא המומחה המתאים, ואולי עדיין לא נפרצה הדרך לגילוי הדרוש - אבל במאמץ נכון יימצאו גם המומחה וגם הפתרון. על בסיס זה הובל השיח הציבורי בישראל בשבועות האחרונים בציפייה ל"פרויקטור" - המושיע לניהול משבר הקורונה.

אלא שלנוכח היקפו הגלובלי של משבר הקורונה במלוא ממדיו הכלכליים והחברתיים ראוי לשוב בענווה אל האמת הפשוטה שביקשו חז"ל ללמד באגדות החורבן: מצבים עלולים לצאת משליטה, ולא הכל באמת נתון בידי האדם. זו אינה רק אמירה תיאולוגית. כשמנהיגי המדינה והאזרחים יביאו בחשבון את מלוא מורכבות המציאות ויכירו שבכל הקשור לתופעות חברתיות וכלכליות גלובליות לא הכל נתון בשליטתם - אולי אז יביטו על ההתרחשות קצת אחרת. תודעת הניווט אל הבלתי נודע תהפוך אז לנקודת המוצא בתיאום הציפיות בין המנהיג לאזרחים.

באופן מעשי, ולנוכח היקף המשבר, היה ראש הממשלה צריך לדבר גלויות אל העם לתיאום ציפיות הדדי. להסביר בענווה שאין המדובר במשבר טכני (כתאונת רכבות) בו על הטיפול להיות תחת שליטתם המלאה של מומחים אלא בארוע כאוטי (למרות שגם בו יש כמובן ממדים טכניים חשובים כמערך בדיקות ומכשירי הנשמה).

בתיאום ציפיות מחודש זה על המדינה - כמערכת שלטונית - לוותר על דימויה כצור מבטחו של האזרח. היא כמובן אינה רשאית להתנער מאחריותה בכל הנתון ליכולותיה, אך עליה להכיר במגבלותיה ובתלותה במאמצי האזרחים. האזרח מצידו, חייב לוותר על אשליית ההבטחה הטמונה בציפייה שיש שם למעלה במוסדות המדינה מי שידאג לחלצו מהמשבר. ממקום זה תצא קריאה לתודעת אחריות משותפת, בהבנת האזרחים את חלקם ואת אחריותם בהסתגלות יצירתית למציאות החדשה.

הצלת הצבא הבריטי מדנקרק בסוף מאי 1940, בעיצומו של משבר אסטרטגי ראשון במעלה, יכולה להדגים מענה הסתגלותי בשיתוף האזרחים. בקריאת החירום של צ'רצ'יל לאלפי סירות אזרחיות ומתנדבים אזרחים לחלץ את הצבא מהמצור הגרמני נוצר מענה יעיל שכולו אלתור. סוד ההסתגלות היצירתית שהתגלה שם נבע מתרבותו המקומית הייחודית של העם הבריטי.

ניסיונו הקודם של צ'רצ'יל כשר הימייה והיכרותו עם התרבות הימאית של האזרחים הבריטים היו תנאי קריטי להיווצרות הרעיון. כאן מתעוררת השאלה הגדולה לגבי דפוס הניהול של מנהיגי המדינה ועד כמה הם קשובים - במיוחד במצבי חירום - לדפוס התרבותי ולצרכים הייחודיים של האומה שאותה הם משרתים.

במיקוד להקשר הישראלי, על רקע אגדות החורבן המלמדות כיצד המציאות מתנהלת לעיתים על סף הכאוס, מעניין מה היה אומר רבי יוחנן על משבר ההנהגה המתרחש בעת הזו. את אגדת קמצא ובר קמצא סיכם התלמוד באמירה: "ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקילס [ראש הסנהדרין] החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגלתנו מארצנו".

התלמוד מאשים את ראש הסנהדרין באחריות אישית לחורבן בכך שברגע גורלי נמנע מהכרעה. בלא להיכנס לפרטי הדילמה, הטענה כלפיו מתמצה בציפייה ממנהיג, במיוחד בעת חירום, להעז להחליט ולפעול גם אם יטעה – ובלבד שלא יימלט מכורח החובה להחליט. מתוך עומק תודעת "אשרי אדם מפחד תמיד", בהבנת מצבי חירום, באו ללמד על חובת ההנהגה להחליט ולהנהיג.

המאמר התפרסם בישראל היום ב-31.7.2020.

* אלוף (מיל') גרשון הכהן הוא עמית מחקר בכיר במרכז בגין-סאדאט למחקרים אסטרטגיים. שירת בצה"ל במשך ארבעים ושתיים שנים. פיקד על חיילים בקרבות מול מצרים וסוריה. לשעבר מפקד גיס ומפקד המכללות הצבאיות.